

GLOBALIZÁCIÓ ÉS KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNY

INTERJÚ BEREND T. IVÁNNAL

*Berend T. Iván professzor 1990 óta a University of California, Los Angeles egyetemi tanára, 1993 és 2005 között a UCLA Európai és Orosz Tanulmányok Központjának igazgatói tisztségét is betöltötte. 2015 áprilisában értesítést kapott arról, hogy az American Academy of Arts & Sciences tagjai közé választotta. * Az akadémia – 1780-as alapító okiratának értelmében – „minden olyan művészeti és tudományos teljesítményt támogat, amely a szabad, független és erényes társadalom érdekeit, megbecsülését, méltóságát és boldogságát segíti elő”. Az alapítók közé tartozott Benjamin Franklin, Thomas Jefferson és George Washington, később tag lett John F. Kennedy, Martin Luther King, Aaron Copland, John Updike, Charles Darwin, Albert Einstein, Winston Churchill, Laurence Olivier. Jelenleg több mind 250 Nobel- és Pulitzer-díjas személyiség életrajzában szerepel az akadémia tagsága. Az elmúlt négy évtizedben ez a hetedik nemzeti tudományos akadémia, amely a magyar tudóst tagjai közé választotta. (Elsőként 1973-ban az MTA, amelynek 1985 és 1990 között elnöke volt.)*

Az interjú 2015 júniusában és júliusában készült.

Kérjük, foglalja össze a közgazdaság-tudomány régi és új elméleteivel kapcsolatos álláspontját!

Aligha hiszem, hogy akár egyetlen interjú keretében, akár más formában is tudnék egy valóban átfogó összefoglalást adni. A téma hatalmas és érdekesítő. Hadd kezdjem – a kronológiát megbontva – a marxizmus közgazdasági elméletével, hiszen ezzel ismerkedtem meg először. A *Tőkét* először 19 éves koromban olvastam, évtizedekkel előbb, mint *Adam Smith-től A nemzetek gazdagsága* című munkát. Közismert, hogy Marx közgazdasági teóriája része egy globális filozófiai-történelmi-közgazdasági elméleti konstrukciónak. A XIX. századi nagy teóriák közül ez gyakorolta a legnagyobb hatást a XX. század történelmére. Nem csoda, hogy a háború utáni első évtizedben a felbolydult, felborult világ megértésére törekedve Marx óriási hatással volt rám is. A *Tőke*, a *Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája* és más ragyogó művek sok szempontból másfél évszázad múltán sem veszítették el hatásukat. A 2008-as pénzügyi-gazdasági válság nyomán kiváló közgazdászok is visszanyúl-
tak ezekhez. Ennek ellenére azonban ma már nyilvánvaló, hogy a nagy marxi teória lényegében elavult, gyakorlati alkalmazási kísérletei – igaz, az elmaradott perifériákon: Oroszországban, Kínában, néhány más ázsiai, latin-amerikai és afrikai országban – tragikusan sikertelennek bizonyultak, sőt, megbuktak. A nagy marxi profécia, az úgynevezett történelmi materializmus formájában kifejtett dialektikus történel-

* Kérésünkre a professzor rendelkezésünkre bocsátotta az akadémia értesítő levelét, amelyet – mint jeles dokumentumot – az interjú végén bemutatunk olvasóinknak.

mi fejlődési teória – amely a kapitalizmus elkerülhetetlen bukásában és a proletár forradalom történelmi szükségszerűségében jutott kiteljesedéséhez – a tudományos közgazdasági alapozás és Marx hangsúlyozott törekvése ellenére, hogy az utópikus szocializmust tudományos alapokra helyezze, nem volt tudományos, és ugyancsak utópikusnak bizonyult. Gazdaságtörténeti munkám során már az 1970–1980-as években elvettem a marxi elmélet néhány alapvető téziséit. Ha valaki előveszi az 1970-es évek végén Ránki Györggyel közösen írott, *Az iparosítás és az európai perifériák, 1870–1914* című könyvünket, amely angolul 1982-ben jelent meg Cambridge-ben, világosan láthatja, hogy elvetettük az „alap és felépítmény” marxi téziséit, tehát azt, hogy a gazdasági alap határozza meg a kulturális-társadalmi felépítményt, arra a következtetésre jutva, hogy a perifériás fejlődés elsősorban éppen kulturális-társadalmi hatások következménye.

Marx közgazdasági kapitalizmuselemzésének számos fontos eleme azonban meglepően maradandó. Az igaz, hogy túlzott kritikai szemlélettel bírálta a kapitalizmust, mint a jövedelmi egyenlőtlenséget újratermelő gazdasági rendszert, mintegy állandó, megváltoztathatatlan folyamatnak beállítva, mondván, hogy a társadalom egyik oldalán bőség, a másikon nyomor halmozódik fel. Ennek ellenére a felismerés lényegi igazságra vetett fényt. *Thomas Piketty* francia közgazdász bestsellerré vált 700 oldalas közgazdasági fejtegetésében, amely Marx Tőkéjére utaló címmel jelent meg 2013-ban: *A tőke a 21. században*, végül is Marxhoz nyúlt vissza, és meggyőzően cáfolta *Simon Kuznets* tételét, miszerint a jövedelmi egyenlőtlenség a modern iparosodással növekszik ugyan, de az érettség fokára emelkedett kapitalizmusban csökkenni fog, vagyis egy harang formájú grafikonnal fejezhető ki. Nem véletlen, hogy a 2008-as pénzügyi-gazdasági válság éveiben, a szükségszerűen visszatérő spekulációs válságok magyarázatát keresve ismét sokan elevenítették fel Marx kapitalizmuskritikáját.

Miben látja Thomas Piketty munkásságának jelentőségét?

Piketty korrigálta Marxot is – statisztikailag bizonyítva, hogy az egyenlőtlenség nem örökké növekvő tendencia –, de elvetette Kuznets állítását, bizonyítva, hogy a jövedelmi különbségek csökkenését nem a kapitalista gazdaság érettségének foka okozza, hanem külső, nem gazdasági tényezők. Piketty néhány legfejlettebb nyugati ország példáján, a XVIII. századig visszanyúlva, gazdag statisztikai bizonyítással mutatja be, hogy a kapitalizmus legbensőbb lényegéhez tartozik a vagyoni egyenlőtlenségek növekedése. A máig domináns Kuznets-tézist (amelynek szerzője közgazdasági Nobel-díjat kapott), miszerint az érett kapitalizmusban a jövedelemkülönbségek csökkennek, meggyőzően cáfolta, és az 1950-es években született tézist a hidegháború szülte nézetnek ítélte. Piketty szerint a jövedelemkülönbségek bekövetkezett csökkenésének külső, nem gazdasági okai voltak. A két világháború, valamint az azok közötti időszakban bekövetkezett nagy válság, majd a második világháború után a kapitalizmus és a szocializmus közötti verseny – vagyis politikai tényezők – vezettek ahhoz a politika váltáshoz, amely egyenlőbb jövedelmi szintet alakított ki, elsősorban Nyugat-Európában. A *Gini-index* – amely a 0 és 1 közötti skálán méri a jövedelem szóródását (azaz amikor „0”, az azt jelenti, hogy mindenki azonos

jövedelemmel rendelkezik, az „1” pedig azt, hogy az ország egyetlen polgára teszi zsebre az összes jövedelmet) – ezt egyértelműen mutatja: a korábbi 0,40–0,50 helyett 0,20–0,30 Gini-mutatók alakultak ki Nyugat-Európában, nagyon hasonlóan a háború utáni szovjet blokk országainak mutatóihoz. Hadd tegyem hozzá, az USA, ahol jóléti intézmények igen, de jóléti állam nem jött létre, ma is 0,46 Gini-szinten áll. Piketty rámutat, hogy a politikailag motivált folyamat megállt, sőt megfordult az 1980-as évek után, amikor a jövedelemkülönbségek ismét gyors növekedésnek indultak. A korábbi évtizedek szolidáris filozófiája a globalizáció évtizedeiben, illetőleg a szocialista rendszer összeomlása után elenyészett.

Hadd kanyarodjak azonban vissza Adam Smith hatalmas *A nemzetek gazdagsága* című művéhez, amelyet közel egy évszázaddal Marx előtt írt, és amely a modern közgazdaságtan megalapozása volt. Ezt a mintegy 800 oldalas kötetet majd mindenki csak interpretációkból ismeri, s nem tudja mennyire komplex közgazdasági nézeteket foglal magában. Miközben Smith a laissez-faire szabadkereskedelmi rendszer atyjává vált, ő soha sem tagadta a külső, társadalmi beavatkozás szükségességét a nem tökéletes piac működésének korrekciójához, vagy bizonyos társadalmi funkciók (mint pl. az oktatás) ellátásához. Az epigonok leegyszerűsített interpretációja vezetett oda – később erre még visszatérek –, hogy minden külső beavatkozást rossznak, károsnak, a piaci automatizmust megbontó veszélynek ítélték. Smith hatalmas életműve nem véletlenül hagyott hátra két nagyon eltérő örökséget, hiszen egyaránt belőle nőtt ki a pótlólagos keresletet növelő állami beavatkozás keynesi teóriája, valamint a korlátlan *laissez-faire* neoliberais ideológiája is.

Keynes elmélete, amelyet 1924-es, a laissez-faire haláláról szóló oxfordi előadásával kezdett építeni, majd 1936-ban az *Általános elmélet*ben foglalt össze, mintegy négy évtizeden át uralta a közgazdaságtant és a gyakorlati gazdaságpolitikát. Mint a 2008-as válság bizonyította, jobbra ma is alkalmazzák, mint a legjobb válságkezelési elméletet és gyakorlatot. Ennek ellenére, az 1970-es évektől Keynes elmélete is elvesztette örök érvényét. Az 1970-es évek két olajválság által meghatározott időszakában a kontrollált inflációval finanszírozott keynesi többletkereslet-teremtés ugyanis csak az inflációt növelte, de a válságból nem nyitott kiutat. Ez vezetett azután a neoliberalizmus felülkerekedésére és diadalára.

Hogyan valósult meg Keynes elmélete a gyakorlati gazdaságpolitikában és milyen eredménnyel?

Keynes kereslet növelő, foglalkoztatást stimuláló állami beavatkozási koncepciója a korai 1930-as évektől a 2008-as válságig egyaránt meghatározó szerepet játszott a gyakorlati válságkezelési politikában. *Roosevelt* elnök New Deal-je, *Hitler* autópálya-építési programja, vagy a 2008-at közvetlenül követő stimuláló állami beruházás, amit az újonnan megválasztott amerikai *Obama* elnök kormánya kezdeményezett, de az Európai Unió számos országa is követett, mind a klasszikus keynesi koncepciót valósította meg. Ne feledjük, Keynes állítása szerint mindegy, mire ruház be a kormány, ha a beruházás állást teremt. Szélsőséges példáival illusztrálva: ha a kormány piramisokat épít, az is jó, ha embereket alkalmaz, hogy üres üvegeket papírpénzzel töltsenek meg, majd az üvegeket ássák el, az mind

hasznos, mert állást kreál, fizetést ad az alkalmazottaknak, akik keresletet támasztanak a piacon. A valóságos tények bizonyítják, hogy ez a politika működött, és ma is a leghatásosabb válságkezelési politikának tekinthető, hosszú távon azonban úgy tűnik, hogy nem igazodik a globalizációhoz és a későbbi generációkra hagyja a válságkezelés terheit.

A közgazdaság-tudomány az 1970-es évek óta azonban gyökeresen átalakult. A *Walras* által a XIX. század végén megindított, a matematizálás jegyében végrehajtott átalakítás ekkor teljesedett ki. A felülkerekedett neoliberális iskola, amely matematizált képletek alapján elemzi a közgazdaság világát és építi fel gyakorlati politikai útmutatását, magát a természettudományok világához tartozó tudományok közé sorolja, amely ideológiai előfeltételezések nélkül megtalálta a tökéletesen működő, válságmentes gazdaság és társadalom kulcsát. Már itt hadd bocsássam előre, hogy ez két okból is hamis: egyrészt a neoliberális közgazdasági nézetek maguk is ideológiai-politikai előfeltevésekre épülnek, másrészt elszakítják a gazdasági folyamatokat a társadalmi-politikai-kulturális folyamatoktól, amelyeknek pedig azok elválaszthatatlan részei. A *Friedrich Hayek* majd *Milton Friedman* nevével fémjelzett bécsi és chicagói közgazdasági iskolák nézetrendszerei végül fundamentalista szabad piaci ideológiává degradálódtak. Hayek – amint arra 1944-ben írott könyvének híres címe (*Út a szolgasághoz*) is utal –, a gazdaságba történő külső állami beavatkozást a „rabszolgasághoz vezető útnak” nevezte. Friedman a zavartalan piaci működést kiáltotta ki egyedül alkalmas módszernek. Vak hittal állította, hogy a piac – ha nem zavarja meg külső beavatkozás –, belső mechanizmusa révén zavartalan gazdasági működést biztosít, sőt minden társadalmi kérdés megoldásának is egyedüli kulcsa. Szerinte az oktatás, az egészségügy, valamint a társadalmi élet minden más szférája is az egyéni vállalkozás és szabad piac működése alapján tökéletes, míg a külső beavatkozás – állami oktatás és egészségügy, nyugdíj stb. – csak káros lehet ezen szférák működésére is. A jóléti államot Friedman ahhoz hasonlította, mint amikor rendőrt küldenek, hogy kivegye a pénzt az ember zsebéből. Hayek és Friedman végletesen példázza, amit *Polányi Károly* 1944-ben írott, *A nagy átalakulás* című alapvető munkájában meggyőzően elvetett. Szerinte ugyanis az emberi történelem úgyszólván egész menetében a piac mindig alá volt vetve a társadalomnak, míg a *laissez-faire* „epizódja” – ahogy nevezte –, végzetesen megfordította e trendet, és a társadalmat rendelte a gazdaság és a piac alá. Hayekkel szemben Polányi éppen azt bizonyítja empirikusan, meggyőző erővel, hogy nem a zavartalanul uralkodó, minden külső beavatkozástól mentes piac, hanem éppen annak szabályozása és limitálása teszi szabaddá az embert. Diákjaimnak úgy szoktam megmagyarázni ezt az Amerikai Egyesült Államokban meglepőnek és elfogadhatatlannak tűnő tételt, hogy a közlekedési szabályokra utalok: KRESZ nélkül látszólag nagyobb szabadsága lenne az autóvezetőnek, de valójában a szabályozás teremti meg azt a biztonságot, ami nélkül nem lehetne szabadon kimenni az utakra.

A XXI. század elején, a chicagói iskola vezéregyénisége, *Robert Lucas Jr.* – öt évvel a 2008-as válság előtt! – az amerikai közgazdasági társaság elnökeként deklaráta, hogy a neoliberális makroökonómia megtalálta a válságmentes gazdasági fejlődés titkát. Válság többé nem létezik, mert monetáris politikával maradéktalanul megelőzhető és kiküszöbölhető. Bár e tételek végzetesen megbuktak, úgy látom,

hogy az amerikai közgazdasági tanszékeken, mintha mi sem történt volna, úgyszólván változatlanul dominálnak.

Az elmúlt fél évszázad nagyon sok és igen jelentős gyakorlati megoldást hozott, amelyek mindegyike rendkívüli tanulságokkal szolgálhat a közgazdasági teóriák számára, minthogy bebizonyosodott, hogy nem elsősorban az elméleti tételek mozgatják a valóságot, hanem a valóságból szűrhetők le a jó elméleti tételek. A háborút követő Európa jóléti állama, a német szociális piac, az 1930-as évek nagy válságát követő, valamint a második világháború utáni szabályozott gazdaság, amit az 1944-es *Bretton Woods-i* megállapodás bizonyos mértékben világrendszerre emelt a *Nemzetközi Valuta Alap* és a *Világbank* létrehozásával, mind megannyi eleme volt egy megújult gyakorlatnak és az erre építhető közgazdaság-tudománynak. Csak remélni tudom, hogy ez az új felismerési folyamat visszaállítja jogaiba a politikai gazdaságtant, amely nem választja le a gazdaság matematikai képletekben kifejezhető folyamatait a társadalom összefolyamatairól, amelyeknek a valóságban szerves részei.

Magyarországon – és ezen belül az egyetemen is – élénk szakmai vita folyik arról, hogy a gazdasági válság óta változtak-e a piacról alkotott nézetek. Mit gondol a piac szerepéről a XXI. századi világgazdaságban?

A mai közgazdaságtudományban élesen elkülönül két irányzat. Az Egyesült Államokban a domináns neoliberais chicagói iskolával szemben itt van két Nobel-díjas közgazdász, *Paul Krugman* és *Joseph Stiglitz*, akik Keynes követői. Ők sok mással egyetemben szükségesnek tartják, hogy a piaci működés elkerülhetetlen hibáit, negatív társadalmi következményeit (mint például a jövedelem szóródását) állami beavatkozással kell korrigálni. A piac szerepét nem vonják kétségbe, de látják, hogy tökéletes piac nincsen, és beavatkozással kívánják a negatív hatásokat kiküszöbölni. Mint említettem maga Adam Smith is ezen a nézeten volt. A XXI. században szabályozott piacra van szükség, ami a második világháború utáni Európában máig a legsikeresebbnek bizonyult.

A közgazdasági oktatásban – szintén a válság óta – újra nagyobb szerepet kapott a gazdaságtörténet. Milyen új tendenciák jellemzik a gazdaságtörténet oktatását és kutatását?

Talán egyetlen fontos új elemet lehet kiemelni ebből a szempontból, az úgynevezett „történeti közgazdaságtan” iskoláját, amely Angliában a legerősebb, de mindenhol jelen van. Ez az irányzat erőteljesen negligálja a társadalmi-politikai-kulturális tényezőket, és a gazdaság történeti alakulását közgazdasági okokból kívánja levezetni. Hadd mondjak egy példát. Hogy az ipari forradalom miért éppen Angliából indult ki, és miért talált követőkre bizonyos országokban, azt azzal magyarázzák, hogy Angliában és a követő országokban magasak voltak a munkabérek, és ezért a gépesítés kifizetődő volt, míg olyan országokban, ahol a bérek alacsonyak, nem fűződött érdek a gépesítéshez. A valóság azonban egészen más képet mutat. Anglia iparosodott, de az ugyancsak magas bérszintű Hollandia még fél évszázadig nem

követte ezt, és csak Kínára kell gondolnunk, hogy belássuk, az alacsony bérszint nem gátolja az iparosodást. Bizonyos ágazatok fejlődését és mások elmaradását ez az iskola attól teszi függővé, hogy a ricardói viszonylagos piaci előny biztosítva van-e, vagy hiányzik. De ha ezt vesszük alapul, mivel magyarázható vajon Dél-Korea autógyártásának világhódítása egy olyan időszakban, amikor határozott piaci hátrányban volt a már előtte járó autógyártó nagyhatalmakkal szemben? A valóságos gazdaság nem független szféra, hanem a társadalom bonyolult szövetének része, amelyet történelmi előzmények, társadalmi különbségek, kulturális adottságok megannyi összefüggése határoz meg. A 2013-ban Cambridge-ben megjelent, a XIX. századi Európa gazdaságtörténetével foglalkozó könyvem egyik kanadai kritikusa azt mondta, hogy ezzel a könyvvel, amelyben erős vitában állok a történelmi közgazdasági iskolával: „visszahoztam a történelmet a gazdaságtörténetbe” – erre vagyok a legbüszkébb.

Említette, hogy a politikai gazdaságtant vissza kellene állítani jogaiba. Milyen előnyökkel járna ez?

Mindössze arra gondolok, hogy közgazdasági elemzés nem nélkülözheti a nem gazdasági tényezők figyelembevételét. A politikai gazdaságtan nem merülhet ki matematikai képletek alkalmazásában, hanem az elemzés során tekintetbe kell venni társadalmi-politikai tényezőket is. A jövedelemkülönbségek csökkenése, vagy növekedése például, mint korábban jeleztem, kimondottan politikai-társadalmi tényezők következménye volt és nem „belső” gazdasági törvényeké. Ugyanaz a gazdasági lépés ugyanis egészen más, nem egyszer egyenesen ellentétes hatásokat válthat ki eltérő társadalmi-kulturális közegben. Ha az egyik országban a kulturális hagyományok és szokások jó adómorált biztosítanak, mint például Észak-Európában, akkor az állami jövedelemteremtő politika egészen másként működik, mint olyan országban, ahol virtus az adócsalás, mint nem egy mediterrán országban. A 2008-as válság vetette felszínre a fennálló hatalmas kulturális különbségek gazdasági következményeit például Németországban, illetőleg Spanyolországban vagy Írországban. A korlátlan hitelek lehetősége Németországban nem vezetett felelőtlen eladósodáshoz, míg Spanyolországban és Írországban igen, ami e két országot súlyos válságba döntötte.

Ön behatóan foglalkozik a globalizációval. Hol tart a globalizáció folyamata, mit mutatnak a gazdaság és a termelés új dimenzióira vonatkozó kutatások?

A globalizációnak ma már hatalmas irodalma van. Számtalan tanulmány vitatja önmagában azt a kérdést is, hogy vajon mikor kezdődött a globalizációs folyamat. Vannak, akik az egész emberi történelmet a globalizáció történetének tekintik, s beszélnek a kereszténység globalizálásáról, Amerika felfedezéséről, mint a globalizáció lényeges állomásáról, a gyarmati rendszer és a kereskedelem kiépítéséről stb. Sokkalta elfogadottabb nézet az „első globalizációról” beszélni a XIX. század második felétől, ami azután átmenetileg megtorpant az első világháború idején, majd új

lendületet nyert a második világháborút követően. Természetesen mindebben van bizonyos igazság, hiszen az előbbi folyamatokat valóban jellemezték globalizáló tendenciák. Mégis úgy látom, hogy a globalizáció koráról, amikor a világrendszer valóban globálissá vált, csak a huszadik század hetvenes, nyolcvanas éveitől beszélhetünk. Ez volt az az időszak, amely az úgynevezett *kommunikációs forradalom* révén a közlekedést és szállítást, de mindenek előtt a számítógépes hálózat kialakítását rendkívül olcsóvá és különösen gyors kapcsolattartásra alkalmassá tette. Így épülhetett ki egy világméretűben összekapcsolódott gazdasági-pénzügyi-termelési rendszer és így terjedtek egymást befolyásoló kultúrák, így vált különösen tömegméretűvé a kontinensek közötti utazás, vagyis technikailag lehetővé vált a globalizáció.

A XX. század utolsó harmada egyben hatalmas gazdaság-szerkezeti átalakulások időszakává is vált. Míg a XVIII. század végi angol ipari forradalom óta a gazdasági fejlettség és az iparosodottság gyakorlatilag szinonimának számított, a század végi világgazdaság alaposan megváltozott. A legfejlettebb országokban gyors dezindusztrializáció játszódott le. A század második felében bontakozott ki ugyanis az úgynevezett *service-forradalom*, a szolgáltatási ágak látványos előretörése a termelési szektorok rovására. Először a mezőgazdaság jelentősége szorult vissza, amit jól jelez, hogy a fejlett és iparosodott Nyugat-országokban az agrárszektor foglalkoztatási aránya 30–35 százalékról fokozatosan 3–5 százalékra zsugorodott. Ezt hamarosan követte az ipari foglalkoztatás visszaszorulása a 40–50 százalékos arányról 18–25 százalékra. Mindkettőnél döntőbbé vált a szolgáltatási szektor, amely a század közepén a munkavállalóknak mintegy 40–50 százalékát alkalmazta, a század végére viszont már a munkában állók 70–75 százalékát szívta fel. A szolgáltatások leggyorsabban növekvő és legjelentősebb méretűvé vált ágává a *pénzügyi szolgáltatások* szektora vált. Jól jellemzi ezt a folyamatot, hogy a bankkölcsönök összege 1980-ban a világ összesített GDP-jének 10 százalékát tette ki, míg 2006-ban már 48 százalékát! A pénzügyi tranzakciók értéke az 1973-at követő negyedszázad során napi 15 milliárd dollárról 1,3 trillió dollárra ugrott. Számos korábban nem létező ágazat kapcsolódott ide: a bankok és biztosító társaságok mellett döntő szerepre emelkedtek az úgynevezett *Hedge Fundok*, amelyek nem rendelkeztek saját tőkével, hanem a befektetők tőkéjét kezelték. Új szerepben jelentek meg a legkülönbözőbb alapítványok, nyugdíjalapok és egyéb intézmények, amelyek a deregulált pénzügyi világban korlátlan tevékenységi lehetőséget nyertek, és befektetési bankként viselkedhettek.

Hogyan alakult a dezindusztrializáció az elmúlt másfél évtizedben a gazdaságilag meghatározó országokban? Képesek-e ehhez felzárkózni a többiek és milyen áron?

Az angol ipari forradalom óta fejlettség és iparosodottság együtt járt. Mint említettem, az 1970-es évtized óta ez gyökeresen megváltozott. A legfejlettebb országok ipara leépült. Részben olcsó bérű perifériás országokba költözött, részben megszűnt, és a termékeket import útján szerzik be, leginkább az alacsony bérszínvonalú, ázsiai, újonnan iparosodott országokból, Dél-Koreából, Tajvanról, Szingapúrból,

Hongkongból, később már leginkább Kínából. Anglia volt a világ első országa, ahol 1841-ben a foglalkoztatottak döntő többsége, több, mint 40 százaléka ipari munkás volt. Később, a huszadik század közepére ez az arány 40–50 százalékot tett ki a fejlett világ országaiban. Ma 18–25 százalékra zuhant vissza az ipari foglalkoztatottak aránya, míg a szolgáltatási foglalkoztatottaké 70–75 százalékra ugrott. Ezen belül is a pénzügyi szolgáltatások dominálnak, amelyek több embert alkalmaznak, mint az ipar. Vannak azonban kivételek. Németország például nem építette le iparát olyan mértékben, mint más fejlett országok, és ipari exportja Kínáéval vetekszik. Ez hasznosnak bizonyult az ország gazdasági stabilitása szempontjából. Az Európai Unió nem véletlenül fogadott el irányelvvé legutóbb olyan gazdaságpolitikai nézetet, amely szerint vissza kell térni az iparhoz és nagyobb szerepet kell biztosítani annak a gazdaságban. Más szóval nem hiszem, hogy fel kellene zárkózni az ipar leépítéséhez, s ahol ez még nem történt meg, ott legjobb lenne kimondottan támogatni az ipar fennmaradását.

2007 óta érezhetően új viszony alakul ki a reál- és a pénzügyi szféra között. Mit lehet látni a pénzügyi intézményrendszer átalakulása tekintetében, és mi biztosítja a nagyobb harmóniát a két szféra között?

Mint említettem, megítélésem szerint a gazdasági ágazatok közötti egyensúly nem kedvező az elmúlt évtizedek változásai nyomán. Ehhez nagymértékben hozzájárult a pénzügyi ágazatnak a globalizáció során végbement deregulációja, ami döntő szerepet játszott a pénzügyi szféra túlbujánzásában. Ma a pénzügyi ágazat már nem a reálgazdaságot szolgálja, hanem, hogy úgy mondjam, „öncélúvá” vált, ami nem jelent mást, mint a spekuláció irányába történt szélsőséges elhajlást. Ez, mint a 2008-as válság is mutatja, veszélyes labilitáshoz vezet. A két szféra közötti harmóniához a reálgazdaság erősítésére, és a pénzügyi szféra szabályozására van szükség. Bár a válság nyomán kialakult első rémület visszavezetett a pénzügyi szabályozáshoz, ami nélkül jó harmónia az ágazatok között nem lehetséges, azonban ahogy az évek telnek, a szabályozásellenes erők ismét felülkerekedőben vannak. A neoliberalis iskola ezeket az erőket szolgálja.

A leggazdagabb hatalmak – élen az Amerikai Egyesült Államokkal – gyorsan alkalmazkodtak a feltárult új lehetőségekhez, és agresszív globalizációs politikába kezdtek. Ennek egyik legfőbb mozzanataként hódított a *szabad kereskedelem* intézményesítése, amit az USA már 1947-ben kezdeményezett a GATT létrehozásával, amely később a Kereskedelmi Világszervezet formájában segítette a vámhatárok fokozatos lebontásában. Ezzel mintegy párhuzamosan, elsősorban az 1970–1980-as évektől hódít a gazdasági dereguláció, ami szabadabbá tette az utat a pénzügyi világ nemzetköziesedése előtt. A globalizáció legkézzelfoghatóbb tényezőiként a világereszkedelem és a direkt külföldi beruházások félelmetesen ugrásszerű növekedése emelhető ki. Ami a világkereskedelmet illeti: ennek értéke 1973-ban 1,7 trillió dollárt tett ki, de 2000-ben már 5,8 trilliót. 1980-ban a világereszkedelem értéke a világ összesített GDP-jének 42 százalékát érte el, 2007-ben viszont már 62 százalékát. A világ direkt külföldi beruházásainak összege 1960-ban mindössze 112 milliárd dollárra rúgott, de az ezredfordulón már 6 000 milliárdot tett ki; még 1995 és 2000

között is évente 715 milliárd dollár áramlott ki a fejlett országokból, 2000 és 2006 között viszont már 1,3–1,4 trillió. A számok hihetetlen átalakulásra utalnak.

A világgazdaság legfőbb tényezői között kell említeni a multinacionális vállalatok rendkívüli térnyerését. A két, vagy több országban működő korporációk már az első világháború előtt megjelentek ugyan, de számuk korlátozott volt, így szerepük nem volt meghatározó a világgazdaságban. Még az 1970-es években is csak mintegy 7 000 ilyen vállalatot tartottak nyilván. A huszonegyedik század elejére azonban a multinacionális vállalatok száma már 80 000 fölé emelkedett. Fiókvállalatok, bedolgozó üzemek nemzetközi láncolata épült ki, s a gazdag országok vállalatai gyakran a harmadik világ szegény és olcsó bérű országaiban hoznak létre gyárakat, vásárolnak fel üzemeket, nyitnak bankfiókokat és létesítenek ipari kutatóközpontokat. A multinacionális vállalatok tartják kézben a világ iparcikk-kereskedelmének mintegy háromnegyedét.

A világláncolatokon belül fontos regionális összefonódások jöttek létre. Az USA közép- és dél-amerikai, Japán ázsiai beruházásai és üzemalapításai mellett különösen fontos az Európai Unió új integrációs fellendülése az 1980-as évek közepétől, amikor is az egységes piac és a közös valuta bevezetése valóságos, határokat nem ismerő vállalatfúziókat vont maga után. A vállalatok egyesülése és új leányvállalatok alapítása mellett az Unió intézményesítette az európai gazdaság integrálását az *európai vállalat* intézményének bevezetésével is, ami szabadabbá tette egy adott cég egész Unión belüli tevékenységét. Hasonló hatással járt az európai szabványok és jogi szabályozások egységesítése, továbbá az a határozat, amelynek értelmében az egyik tagországban elfogadott normát minden tagországnak el kell fogadnia. A nagy európai bankok, mint például a Deutsche Bank vagy a francia BNP Paribas Bank gyorsan összeurópai bankokká váltak. A Volkswagen vagy Fiat Művek sem tekinthetők már csupán német vagy olasz vállalkozásnak, hiszen egész termelő s értékesítő hálózatot építettek ki Európában, és részvényeik is úgyszólván összeurópai kézben vannak.

Az Európai Unió állandó terjeszkedése során az 1980-as évektől fokozatosan magába olvasztotta az európai periféria országait a mediterrán térségben, valamint Közép- és Kelet-Európában. Talán semmi sem demonstrálja ezt jobban, minthogy a volt szovjet blokk országaiban a bankok 87 százaléka nyugat-európai bankok tulajdonában van, és egy-egy volt szocialista országban nemegyszer 4–5 nagy nyugati multinacionális vállalat állítja elő a termelés és export oroszánrészét.

A globalizációt tárgyaló ma már hatalmas irodalom egyik vezértémája a nyertesek és vesztesek kérdése. A Nobel-díjas Joseph Stiglitz amerikai közgazdásznak az ezredfordulón megjelent könyve, *A globalizáció és visszasságai* részletesen tárgyalja ezt a kérdést, s ezen belül különösképpen a posztkommunista Oroszország helyzetét. Kétségtelen tény, hogy számos elméleti megközelítés torz egyoldalúsággal közelít a globalizációhoz. A szabad kereskedelem előnyeiről *David Ricardo* már 1841-ben azt állította, hogy az minden résztvevő számára kedvező, hiszen – mint azt az angol-portugál szabadkereskedelmi egyezményrel illusztrálta – minden résztvevő nyer rajta. A második világháborút követő úgynevezett *dependencia-* (függőségi) *elmélet* viszont gyökeresen ellentétes nézetet fogalmazott meg: eszerint a gazdag országok nyertesként, a szegény, perifériás országok pedig vesztesként kerülnek ki a globalizált szabad kereskedelemről. Megítélésem szerint egyik álláspont sem tükrözi a való-

ságot. Az elmúlt mintegy fél évszázad világosan bizonyítja, hogy a gazdag országok mellett számos perifériás ország is a nyertesek közé emelkedett. Először a négy kistigris, majd Kína és India is. Érdekes módon az elmúlt negyed század közép-kelet-európai átalakulása során is láthatunk nyertesesen emelkedő és vesztesként megtorpanó országokat a térségben. Hogyan is említhetnénk egy napon Lengyelországot és Ukrajnát, Észtországot és Szerbiát? Nincs tehát előre elrendeltség. Hogy ki nyer és ki veszít a globalizáció világgazdaságában az legfőbbképpen az egyes országok és térségek belső adottságainak függvénye. Az oktatás és az infrastruktúra fejlettsége, a kultúra és a munkamorál, a megtakarítási hajlam és más kulturális-társadalmi vonások játsszák a fő szerepet a különbségek kialakulásában. Egy azonban biztosan megállapítható: a globalizációból kimaradó országok mindenképpen a vesztesek közé sodródnak, mert elszigetelődésük technikai-gazdasági lemaradáshoz vezet. Azt hiszem, ebben a vonatkozásban semmi újat nem fedezhetünk fel, hiszen már a XIX. századi modernizációs folyamatok idején is ezek a társadalmi-kulturális tényezők szabták meg az egyes perifériális régiók és országok fejlődési útját. A skandináv országok például kelet-európai szintű gazdasági színvonalról és szerkezetről indulva, de nyugatias politikai-társadalmi-kulturális vonásokkal felruházva viszonylag gyorsan felzárkóztak a Nyugathoz. A közép-európai országok viszonylag sikeresen indultak meg az iparosodás útján, anélkül azonban, hogy végigjárhatták volna azt. Más európai perifériák azonban a mediterrán és kelet-európai zónákban végletesen lemaradtak, megrekedtek az iparosodottság előtti szinten, felével, kétharmadával kevesebb egy főre jutó jövedelemmel, mint a fejlett Nyugat.

Az Ön válaszaiból is nyilvánvaló, hogy a közgazdaság-tudománynak újra kell pozicionálnia önmagát. Az elmúlt évtizedben a közgazdaság-tudomány meghatározó személyiségei ezt megkezdték. Sok régi tételt kritikai elemzés alá vetettek. A tudományos műhelyekben új teóriák születtek. Ezek mennyiben járulnak hozzá a közgazdaság-tudomány újrapozicionálásához?

Ezzel maradéktalanul egyetérték, de nyilvánvalóan hosszabb folyamat eredményéről lehet csak szó. Az is nyilvánvaló, hogy többféle gazdasági teória és gyakorlati politika érvényesülhet és méretik meg a gyakorlati eredmények mérlegén. Nem szabad azonban elfeledni, hogy a közgazdaságtan nem válhat tudománnyá a fizika, vagy matematika értelmében. A társadalomtudomány szférájába tartozik és szorosan kapcsolódik a társadalom más szféráinak tanulmányozásához. Előfeltételezései ideologikus meghatározottságúak és befolyásoltságúak. A gyakorlat próbája tehát döntő jelentőségű. Meggyőződésem, hogy sok-sok gyakorlati megoldási kísérlet eredménye vagy kudarca szolgál majd alapul újabb teoretikus felismerések és összegzések megszületéséhez.

Köszönjük az interjút és gratulálunk az American Academy of Arts & Sciences tagságában kifejeződő magas tudományos elismeréshez.

AMERICAN ACADEMY
OF ARTS & SCIENCES

April 20, 2015

Professor Ivan T. Berend
University of California, Los Angeles
Department of History
405 Hilgard Avenue
6265 Bunche Hall
Los Angeles, CA 90095-1473

Dear Professor Berend:

On behalf of the Officers and Fellows of the American Academy of Arts and Sciences, we are pleased to welcome you as a newly elected member of the Academy.

As expressed in our 1780 Charter, the Academy's purpose is "to cultivate every art and science which may tend to advance the interest, honor, dignity, and happiness of a free, independent, and virtuous people." We carry on that tradition through studies, publications, and formal and informal meetings. Our studies have helped set the direction of research and analysis in science and technology policy, global security, social policy, and the humanities.

With your election, you join the company of notable members – from our founders John Adams, James Bowdoin, Benjamin Franklin, Thomas Jefferson, and George Washington to Ralph Waldo Emerson, Maria Mitchell, and Alexander Graham Bell. Other distinguished members include Margaret Mead, Jonas Salk, Barbara McClintock, John F. Kennedy, Martin Luther King, Jr., Aaron Copland, Martha Graham, John Updike, Georgia O'Keeffe, and John Hope Franklin. Foreign Members have included Charles Darwin, Albert Einstein, Winston Churchill, Laurence Olivier, Mary Leakey, John Maynard Keynes, Akira Kurosawa, and Nelson Mandela. Our current members represent today's innovative thinkers in every field and profession, including more than two hundred fifty Nobel and Pulitzer Prize winners. (Please see the attached list of current members in your field.)

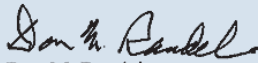
We invite you to participate, along with the other newly elected members, in the **2015 Induction at the House of the Academy in Cambridge, Massachusetts, beginning on Friday, October 9, with the formal ceremony on Saturday, October 10, 2015.** You will be receiving materials from our Secretary, Professor Jerrold Meinwald, providing further details about the Induction weekend and the Academy's work.

Professor Ivan T. Berend
April 20, 2015
Page 2

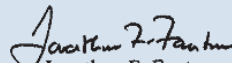
We both remember how pleased and excited we were upon receiving the notice of our election to the Academy. This honor signifies the high regard in which you are held by leaders in your field and members throughout the nation.

Our warmest congratulations on your election.

Yours sincerely,

Don M. Randel
Chair of the Board

Jonathan F. Fanton
President

Please follow a long-standing Academy tradition, begun by our earliest members, and respond with a written letter of acceptance. Copies of some of these wonderful letters from 1780 to the present are on exhibit at the Academy. The favor of your reply is requested by *May 22, 2015*.

CC: Professor Gary B. Nash
Professor Jurgen Kocka

Enclosure